

УДК 316.614.5

Л.М. НАЗАРЕЦЬ

СІМЕЙНІ КОНФЛІКТИ ТИПУ «БАТЬКИ-ДІТИ» ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Резюме. У статті висвітлено причини виникнення сімейних конфліктів типу «батьки – діти» та запропоновано конструктивні шляхи їх вирішення. Наголошується, що саме сім'я, родина відіграє першочергову і надзвичайно важливу роль у вихованні підростаючого покоління. Нами проаналізовано типи порушень сімейного виховання, а також розглянуто та стисло охарактеризовано стилі сімейного виховання, з урахуванням недоліків та переваг того чи іншого стилю. Запропоновані у статті правила та принципи попередження сімейних конфліктів безумовно сприятимуть налагодженню взаємостосунків між батьками та їхніми дітьми.

Ключові слова: сімейне виховання, типи порушень сімейного виховання, сімейні конфлікти, засоби вирішення конфліктів.

Постановка проблеми. Головним інститутом виховання є сім'я, родина. Важливість родини як інституту виховання обумовлена тим, що в ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя. У сім'ї закладаються основи особистості дитини, вона одержує перший життєвий досвід, робить перші спостереження й вчиться як поводити себе в різних ситуаціях. Економічні, матеріальні, побутові труднощі, які переживають сучасні українські сім'ї, ставлять під загрозу інтелектуальний і моральний потенціал родини. Основний свій час батьки витрачають на пошуки засобів для виживання, а не на духовне формування і розвиток дітей. У багатьох сучасних сім'ях спостерігається значна ціннісна дезорієнтація, коли на перше місце висувається ідея збагачення, батьки прагнуть виховувати в дітей прагматизм, раціональність. Детермінантами поведінки старших щодо дітей стали комерція, маніпулювання. Такі крайнощі призводять до відчуження дітей від батьків, встановлення між ними формально-ділових стосунків (зроби, прибери, принеси, мовчи) з відповідними реакціями – санкціями за порушення вимоги, що сприяє ще більшому загостренню одвічної проблеми батьків і дітей. Усе це актуалізує потребу вивчення проблеми взаємин батьків і дітей, розробки і визначення шляхів подолання асоціальних тенденцій у сім'ї і суспільстві.

Метою дослідження є здійснення теоретичного аналізу причин виникнення, наслідків конфліктної взаємодії батьків і дітей та пошук шляхів конструктивного вирішення даної проблеми.

Розв'язанню питання взаємин людей та умов їх гуманізації присвячено дослідження сучасних філософів, психологів, педагогів, соціологів, зокрема теоретико-методологічні засади сформульовано у працях О.О.Бодальова, Л.А.Венгера, Г.С.Костюка, В.М.М'ясищева; суб'єкт-суб'єктний, особистісно орієнтований підхід до виховання висвітлено в роботах І.Д.Беха, А.М.Богущ, О.В.Запорожця, І.С.Кона, О.М.Леонтьєва, Н.Ю.Максимової; вплив внутрішньосімейних взаємин на розвиток та формування дитячої особистості розкрито в працях О.І.Вишневецького, В.П.Кравця, Я.А.Мамонтова, Я.Ф.Чепіги; сутність і закономірності взаємодії батьків і дітей у сучасних умовах стали предметом наукових пошуків Т.Ф.Алексеєнко, К.О.Журби, Т.В.Кравченко, В.Г.Постового та ін. Проблеми виховання культури взаємин батьків і дітей також присвятили свої дослідження такі зарубіжні психологи і педагоги, як А.Адлер, Е.Берн, С.Гудман, П.Дюрінг, М.Земська та ін. Проведені дослідження засвідчують наявність прямого зв'язку між позицією батьків у взаєминах із дитиною, емоційністю їхніх міжособистісних взаємин, стилем виховання, добром виховних засобів і прийомів та рівнем соціального розвитку дитячої особистості.

Порушення сімейного виховання у психології розглядають як стійке поєднання певних рис виховання, яке призводить до негативних наслідків у розвитку особистості дитини. Відповідно виділяється низка критеріїв, серед яких: рівень протекції; ступінь задоволення потреб; рівень вимогливості до дитини. Поєднання таких рис утворює певний тип порушення

сімейного виховання. Зокрема, домінуючій гіперпротекції притаманні підвищене опікування дитини, позбавлення її самостійності, надмірний контроль за її поведінкою. Виховання дитини за типом домінуючої гіперпротекції викликає гіпертрофовану реакцію емансипації, і підліток взагалі виходить з-під контролю батьків, стає некерованим або формує конформний тип особистості, що робить дитину безвольною, в усьому залежною від впливу оточуючого мікросередовища. У неї не розвивається почуття відповідальності за свої дії, самостійність у прийнятті рішень. До домінуючої гіперпротекції відноситься і виховання в умовах високої моральної відповідальності. У такому випадку підвищена увага до дитини поєднується з очікуванням від неї успіхів набагато більших, ніж вона може досягти. Емоційні стосунки з батьками досить теплі, і дитина щиро докладає всіх зусиль, щоб виправдати їхні сподівання. У цьому випадку невдачі переживаються дуже гостро, можливі нервові зриви та формування комплексу неповноцінності.

Підвищена увага до дитини в поєднанні з тісним емоційним контактом, повним прийняттям усіх поведінкових проявів означає виховання за типом потакаючої гіперпротекції. У цьому разі батьки схильні перебільшувати здібності своєї дитини, не помічати негативних якостей, створювати навколо неї атмосферу захоплення і схвалення. У результаті цього в дітей формується егоцентризм, підвищена самооцінка. Свої невдачі вони пояснюють несправедливістю оточуючих або випадковими обставинами. Позбавлення звичайної атмосфери захоплення та легкого задоволення бажань може призвести до соціальної дезадаптації дитини, оскільки сприймається нею як кризова ситуація.

Виховання за типом гіпопротекції, навпаки, означає знижену увагу до дитини. У цьому випадку батьки вкрай мало цікавляться її справами, успіхами, переживаннями. І хоча формально заборони і правила в сім'ї існують, вимоги до дитини висуваються, але батьки не контролюють їх виконання. Така ситуація позаконтрольності дитини обумовлена або байдужістю батьків, або їх надмірною завантаженістю, зосередженістю на інших життєвих проблемах. Якщо гіпопротекція узгоджується з добрим емоційним контактом, тобто батьки все ж люблять дитину, хоча й не займаються її вихованням, то така дитина зростає у ситуації вседозволеності, в неї не виробляється звичка до організованості, планування своєї поведінки. До ще більш серйозних негативних наслідків призводить виховання в умовах гіпопротекції в поєднанні з емоційною холодністю батьків. Тоді дитина постійно відчуває себе непотрібною, позбавленою ласки та любові. Вона тяжко переживає байдуже ставлення, знехтування нею з боку батька та матері. Ці переживання сприяють формуванню в неї комплексу неповноцінності. Діти, позбавлені любові та уваги батьків, виростають озлобленими, агресивними. Вони звикають розраховувати тільки на самих себе, у всіх бачають ворогів, а свої мети добиваються силою або обманом [5].

Домінуюча гіперпротекція характерна для авторитарного і ліберального стилів, потуральна гіперпротекція - для потурального стилю виховання.

Авторитарний виховний стиль має в основі тактику диктату, яка проявляється в систематичному пригнічуванні одними членами сім'ї ініціативи й почуття власної гідності в інших. Батьки, які надають перевагу таким видам впливу на дитину, як наказ і насильство, неодмінно стикаються з супротивом дитини, яка відповідає на тиск, примус і погрози спалахами агресивності, грубості, брехнею, лицемірством, а іноді й відвертою ненавистю. І навіть, якщо опір дитини зломлено, то разом із ним ламаються й такі якості особистості, як самостійність, ініціативність, віра у власні сили і можливості, почуття власної гідності.

Ліберальний стиль передбачає тактику невтручання, тобто систему міжособистісних відносин у сім'ї, яка будується на визнанні можливості й навіть доцільності незалежного існування дорослих і дітей. За таких умов дитина найчастіше стає індивідуалістом, емоційно байдужим до проблем інших, для якого переживання інших просто не існують.

Потуральний стиль (або тактика опіки) передбачає систему відносин, за яких батьки, забезпечуючи власною працею задоволення всіх потреб дитини, відгороджують її від будь-яких турбот, зусиль і життєвих труднощів, приймаючи їх на себе. За таких умов штучного дистанціювання від зусиль і відповідальності дитина виростає млявою й байдужою до всього,

що не стосується її особистісних інтересів. Результатом такої тактики сімейного виховання є інфантилізм дітей, їхнє прагнення уникати відповідальних рішень.

Нестійкий стиль виховання передбачає тактику непрогнозованого переходу батьків від одного стилю ставлення до дитини до іншого. Такий підхід у вихованні породжує у дитини недовіру і відстороненість від батьків, формує тенденцію орієнтуватися на свої потреби всупереч мінливим і нестійким вимогам батьків.

Вищезазначені стилі призводять до певних порушень сімейного виховання і у подальшому можуть стати причиною виникнення суперечок та непорозумінь між батьками та дітьми. Лише демократичний стиль батьківського ставлення визнається на сьогоднішній день педагогічно продуктивним у сімейному вихованні. Адже в його основі лежить тактика співробітництва, яка передбачає взаєморозуміння й взаємоповагу дорослих і дітей, встановлення між ними партнерських стосунків, що базуються насамперед на співучасті, тобто емоційному дієвому включенні у справи іншої людини, співпереживанні й активній допомозі [2].

Подружні конфлікти підвищують ризик виникнення і закріплення асоціальної поведінки у дітей. Зокрема, ризик зародження дитячої агресії й асоціальної поведінки в розлучених сім'ях в основному опосередковується батьківськими конфліктами, а не фактором розірвання шлюбу. Фізична агресія й насилля у відносинах подружжя, як особливо тяжкі форми подружнього конфлікту, стають сильним фактором ризику розвитку в дітей нетерпимості до інших, виникнення необґрунтованих агресивних спалахів чи стійкої агресивності по відношенню до оточення, закріплення асоціальної поведінки.

Серед причин, які обумовлюють конфліктність взаємин людей, на думку психологів, важливе значення мають:

- характер внутрішньосімейних відносин: у гармонічній родині встановлюється рухлива рівновага, формується почуття «Ми», члени родини здатні розв'язувати протиріччя, у той час як дисгармонійна родина характеризується конфліктною взаємодією її членів;

- деструктивність сімейного виховання: проявляється в розбіжностях членів родини щодо питань виховання; суперечливості, непослідовності, підвищенні вимог до дітей, застосування погроз, осудів тощо;

- особистісні фактори: сприяють виникненню конфліктів між батьками і дітьми. При цьому для батьків характерні консервативний спосіб мислення, прихильність до застарілих правил поведінки і шкідливих звичок, авторитарність суджень; дітям, у свою чергу, притаманні: низька успішність, порушення правил поведінки, неслухняність, упертість, егоїзм, егоцентризм, самовпевненість, лінощі тощо;

- вікові кризи дітей: у цей період діти стають неслухняними, примхливими, дратівливими. Вони часто вступають у конфлікти з оточенням, особливо з батьками. Відповідно до періодизації розвитку дитини в онтогенезі існує певна стратегія її виховання [4].

Конфлікти в сім'ї неминучі навіть при самих добрих стосунках і питання не в тому, щоб їх уникати або намагатися залагодити, а у тому, щоб правильно їх вирішувати. Причина виникнення конфліктів типу «батьки-діти» полягає у зіткненні інтересів. При цьому задоволення бажань однієї сторони означає утискання інтересів іншої і тому викликає сильні негативні переживання: роздратування, образу, гнів.

Світова практика психологічної допомоги дітям та їхнім батькам показала, що навіть дуже складні проблеми виховання можна вирішити, якщо вдається налагодити сприятливий стиль спілкування у сім'ї, основні риси якого ґрунтуються на засадах гуманістичної психології. Одним з найголовніших принципів такого підходу до вирішення вищезазначеної проблеми полягає у безумовному прийнятті дитини, тобто любити її не за те, що вона красива, розумна, здібна тощо, а просто за те, що вона є. Адже потреба у приналежності, у необхідності іншому є однією з фундаментальних людських потреб і задоволення її – необхідна умова для повноцінного розвитку особистості.

Ю.Б. Гіппенрейтер запропонувала такі правила розв'язання конфліктів інтересів батьків та дитини:

- опанувати власні емоції й активно вислухати дитину (що вона хоче, чого не хоче, що для неї важливо, а що вона не приймає), перетворивши конфліктне зіткнення на проблему для обговорення;
- передати дитині власні бажання або проблеми, використовуючи форму «Я-повідомлення»;
- зібрати всі пропозиції, поважаючи будь-яку думку дітей (починати слід із запитань дитині «Як нам бути?», «Що робити?»);
- запропонувати власні варіанти;
- шляхом спільної оцінки вибрати той варіант дії, що найбільше відповідає інтересам обох сторін, контролюючи дотримання останньої вимоги [2, 3].

Важливим є питання попередження конфліктів. Попередити конфлікт означає завчасно збагнути можливість його виникнення та усунути причину. Людина переважно конфліктує в суб'єктивно значимій для себе ситуації, з якої не бачить іншого виходу. Щоб запобігти цьому, необхідно зрозуміти, чому дана ситуація є такою важливою для цієї людини, чому вона викликає такі переживання.

Найбільш типова форма ексцесів, що сигналізують про конфлікт, - взаємна лайка, яка сама себе живить: різке слово викликає грубість у відповідь, докір – стимулює відповідну реакцію, але вже на більш експресивному рівні. Щоб не втягнутись у конфліктну ситуацію, слід бути підкреслено спокійним: триматися упевнено, говорити стримано і владно, уникати багатослів'я, дивитися співрозмовнику в очі. Надто емоційна реакція є демонстрацією слабкості та невпевненості у своїй правоті.

Дотримання принципів сімейного виховання дітей допомагає створити атмосферу емоційної захищеності дитини, привчити її поважати інших, зрозуміти батькам емоційні і фізичні особливості різних періодів дитинства і добирати засоби виховання до індивідуальних потреб своїх дітей. Виділяють такі головні принципи сімейного виховання:

- дитина повинна знати, чого хочуть від неї батьки, що в її поведінці їх задовольняє, а що ні. Претензії батьків слід аргументувати цими вимогами;
- не можна карати дитину за те, чого вона не знала. Відповідальність дітей за вчинки має базуватися на їх розумінні скоєного;
- перш ніж чогось вимагати від дитини, треба впевнитися, що вона на це здатна;
- не можна карати дитину за поведінку, в якій немає злісної непокори. Треба відрізняти дитячу безпорадність і злісну непокору;
- щоразу після владного конфлікту дитину необхідно пригорнути і приголубити, показати їй свою любов;
- у стосунках з дітьми потрібно керуватися любов'ю;
- не варто принижувати гідність дитини фізичними покараннями. Вони порушують її права як члена сім'ї і суспільства, свідчать про безсилля батьків як вихователів [2].

Окрім того психологи пропонують досить прості, але ефективні правила поведінки щодо попередження конфліктних ситуацій, а саме:

- при поганому настрої чи в момент роздратування обмежте спілкування;
- якщо відчуваєте, що зустріч із людиною чи ситуація можуть викликати у вас роздратування, завчасно підготуйтеся до такого контакту;
- керуйтеся здоровим глуздом і завжди обирайте розумну лінію поведінки;
- ваші слова та дії мають бути правомірними і зрозумілими;
- не прагніть принизити співрозмовника, оскільки в цьому випадку дуже велика ймовірність отримати зворотну реакцію;
- не вимагайте беззаперечного виконання ваших вказівок від осіб, що перебувають у надзвичайних психічних станах (нервові збудження, сильні емоції та ін.), спочатку дайте їм час заспокоїтися, а вже потім викладайте свої вимоги;
- не наполягайте на тому, чого людина безумовно не може виконати [4].

Попередження розвитку і накопичення відмінностей у оцінках, поглядах, цілях конфлікуючих сторін доцільне на ранніх стадіях розвитку конфлікту, коли протиборство виявляється ще не відкрито, а в непрямій, завуальованій формі. Коли протиборство вже є очевидним, а кожна сторона прагне навести аргументи на свій захист, учасників конфлікту слід спонукати до стратегії переговорів, доцільно розкласти конфлікт на складові, що дозволить знайти елементи збігу оцінок чи перспективної мети. Спочатку згода досягається лише у найбільш загальних чи навіть зовсім часткових моментах, які не є принциповими та болючими для учасників конфлікту, а потім домовленість учасників поширюється і на інші більш важливі питання. Переведення конфлікту з емоційного на інтелектуальний рівень виявляється у забороні нетактовних нападок, образ, погроз із метою подолання надмірного збудження сторін та регулювання їх взаємовідносин. Це має здійснюватися спокійним голосом, без упередженості; підкреслюється незначність приводу, через який виник конфлікт та необхідність його вирішення, робиться спроба переключити увагу учасників на інші аспекти діяльності, не пов'язані з предметом загострення стосунків між ними. Трансформація мотивів протиборства у мотиви пошуку згоди здійснюється за допомогою роз'яснення небажаних наслідків конфлікту для його учасників та оточення, аморальності боротьби заради задоволення власних егоїстичних інтересів. Зміна позиції та пошук згоди не є проявом слабкості чи поразки, це нормальний шлях регулювання взаємостосунків між людьми.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити **висновки**, що зростання психологічного напруження, збільшення кількості стресових ситуацій деструктивно впливає на зміст і характер батьківсько-дитячих взаємин. Відсутність системності та послідовності у сімейному вихованні призводить до неповноцінного спілкування дорослих і дітей, його змістового збіднення. Відчуженість дітей від батьків, їх бездоглядність, невміння відчувати радість призводять до несприймання світу духовних цінностей, моральних ідеалів, визнаних суспільством. Тому в основі виховної діяльності дорослих необхідно керуватися принципами любові і вимогливості, розумної міри відповідальності і самоконтролю для кожного віку, батьківського керування без зайвого тиску, поваги до особистості і людської гідності дитини, реальних вимог і спокійної послідовності при їх виконанні, справедливого використання стимулів і покарань. Для попередження і вирішення конфліктів доцільно дотримуватися певної послідовності психологічно оптимальних дій з урахуванням конкретної ситуації.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І.Д. Бех – К.: Либідь, 2006 – 272с.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник / О.І. Власова – К.: Либідь, 2005. – 400с.
3. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? / Ю.Б. Гиппенрейтер – М.: ЧеРо, 1998. – 240с.
4. Конфлікт і згода / К.І. Ішмуратов – К.: Наукова думка, 1996. – 190с.
5. Максимова Н.Ю. Психологія адитивної поведінки: Навч. посібник / Н.Ю. Максимова – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 308с.
6. Конфликты : пути их преодоления / Д.Г. Скотт – К.: Внешторгиздат, 1991. – 202с.

References

1. Beh I.D. Vihovannja osobistosti: Shodzhennja do duhovnosti / I.D. Beh – K.: Libid', 2006 - 272 s.
2. 272 s.
3. Vlasova O.I. Pedagogichna psihologija: Navch. posibnyk / O.I. Vlasova – K.: Lybid', 2005. – 400s.
4. Gippenrejter Ju.B. Obshhat'sja s rebenkom. Kak? / Ju.B. Gippenrejter – M.: CheRo, 1998. – 240s.

5. Konflikt i zgoda / K.I. Ishmuratov – K.: Naukova dumka, 1996. – 190s.
6. Maksymova N.Ju. Psihologija adytyvnoi' povedinky: Navch. posibnyk / N.Ju. Maksymova – K.: Vydavnycho-poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj universytet», 2002. – 308s.
7. Konflikty : puti ih preodolenija / D.G. Skott – K.: Vneshtorgizdat, 1991. – 202s.

Резюме. В статье проанализированы причины возникновения семейных конфликтов типа «родители – дети» и предложены эффективные способы их разрешения. Обращается внимание на то, что именно семья имеет первоочередное и чрезвычайно важное значение в воспитании подрастающего поколения. Нами рассмотрены типы нарушений семейного воспитания, а также представлена короткая характеристика стилей семейного воспитания с учетом их преимуществ и недостатков. Описанные в статье правила и принципы, направленные на предупреждение семейных конфликтов, безусловно помогут улучшить взаимоотношения между родителями и детьми.

Ключевые слова: семейное воспитание, типы нарушения семейного воспитания, семейные конфликты, способы решения конфликтов.

Summary. The article highlights the causes of family conflicts between parents and their children. We consider that family plays a leadind role in the education of the younger generation. The types and styles of family upbringing are regarded in the article considering all of their advantages and disadvantages in case of each style. The rules and principles of family conflicts prevention proposed in the article will enable a good rapport between parents and their children.

Key words: family education, types of violations of family education, family conflicts, ways of resolving conflicts.

УДК 159.955:159.9 – 051

В.Г. ОДОЛІНСЬКИЙ

ЧАСТКОВИЙ АНАЛІЗ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЖИТТЄВОГО ПЛАНУВАННЯ

У статті зроблений теоретичний аналіз засобів життєвого планування. Виділяється інтелект і творчість як інструментальні альтернативи при побудові життєвих планів, простежується вплив інтелектуальної і творчої діяльності на індивідуальність, виділяється триада «домагання – індивідуальність – ситуація» як ключова у життєвому плануванні.

Ключові слова: життєвий план, інтелектуальна діяльність, творча діяльність, суб'єктність, індивідуальність.

Постановка проблеми. Життєве планування особистості є своєрідним екзаменом для неї у її взаємодії із зовнішнім середовищем. Воно вимагає інтеграції усіх психічних явищ для реалізації індивідуального потенціалу. Тому знання засобів життєвого планування і наслідків їх застосування допоможе уникнути помилок життєтворчості і забезпечить самореалізацію.

Значний внесок у дослідження проблематики життєвого шляху внесли як зарубіжні (А.Адлер, Е.Берн, Ш.Бюлер, Е.Еріксон, Ж.Піаже, К.Юнг), так і радянські та вітчизняні вчені (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Є.І.Головаха, О.О.Кронік, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, Л.В.Сохань, Т.М.Титаренко та ін.). Теоретико-методологічний аналіз їх здобутків дає можливість виділяти наявність двох основних підходів до розгляду життєвого шляху особистості: часового та структурно-сміслового. Існує незначна кількість досліджень, де образ бажаного майбутнього життя розглядається під кутом зору єдності часового та смислового вимірів.

Активне усвідомлення власного життєвого шляху особистістю припадає на юнацький вік. Юнацький вік – час відповідального життєвого самовизначення особистості. Випробовування різних соціальних ролей та видів діяльності, розвиток рефлексії закладають фундамент для вироблення молодою людиною активної життєвої позиції, власної філософії